SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 5
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA JAMOAT BIRLASHMALARINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY MAQOMI VA RIVOJLANISH MEXANIZMLARI

Toshxo‘jayeva Sevinch

Jizzax davlat pedagogika universiteti, Ijtimoiy fanlar pedagogika oliy maktabi, Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi yo‘nalishi, 323-26-guruh talabasi

Suvankulov Jamshid

Ilmiy rahbar, Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalarining konstitutsiyaviy-huquqiy tabiati, fuqarolik jamiyatini shakllantirishdagi o‘rni hamda 2023-yil 30-aprelda umumxalq referendumida qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi doirasida mustahkamlangan huquqiy kafolatlar tizimli tahlil qilingan. Tadqiqot davomida Bosh qomusning 39 va 69–75-moddalari, «O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi hamda «Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida»gi qonunlarning aniq moddalari va protsessual talablari qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar

jamoat birlashmalari, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari, siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari, konstitutsiyaviy kafolat, davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, jamoatchilik nazorati.

Аннотация

В данной научной статье системно проанализированы конституционно-правовая природа общественных объединений в Республике Узбекистан, их роль в формировании гражданского общества и правовые гарантии, закреплённые в Конституции Республики Узбекистан в новой редакции, принятой на всенародном референдуме 30 апреля 2023 года. В ходе исследования проведено сравнительное изучение конкретных статей основного закона (ст. 39, 69–75), а также законов «Об общественных объединениях в Республике Узбекистан» и «О негосударственных некоммерческих организациях».

Ключевые слова

общественные объединения, институты гражданского общества, негосударственные некоммерческие организации, политические партии, профессиональные союзы, конституционная гарантия, государственная регистрация, общественный контроль.

Abstract

This scientific article systematically analyzes the constitutional and legal nature of public associations in the Republic of Uzbekistan, their role in the formation of civil society, and the legal guarantees enshrined in the revised Constitution of the Republic of Uzbekistan adopted at the nationwide referendum on April 30, 2023. The study provides a comparative examination of specific constitutional provisions (Articles 39 and 69–75) as well as procedural norms set forth in the Laws "On Public Associations in the Republic of Uzbekistan" and "On Non-Governmental Non-Profit Organizations".

Keywords

public associations, civil society institutions, non-governmental non-profit organizations, political parties, trade unions, constitutional guarantee, state registration, public control.

1. Kirish

Demokratik huquqiy davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim shartlaridan biri fuqarolarning o‘z huquqlari, erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini birgalikda amalga oshirish va himoya qilishga qaratilgan ixtiyoriy tuzilmalarining erkin faoliyat yuritishidir. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli konstitutsiyaviy-huquqiy islohotlar jarayonida «Inson — jamiyat — davlat» tamoyilini hayotga tatbiq etish ustuvor vazifa sifatida belgilandi.

Ushbu jarayonda jamoat birlashmalari davlat hokimiyati organlari bilan fuqarolar o‘rtasidagi samarali muloqot ko‘prigi vazifasini bajaradi. Mazkur maqolaning maqsadi — O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalarining konstitutsiyaviy-huquqiy maqomini yangi tahrirdagi Konstitutsiya normalari, maxsus qonunchilik hujjatlari va amaliy dalillar asosida chuqur tahlil qilishdan iborat.

2. Jamoat birlashmalari tushunchasi va xalqaro-huquqiy standartlar

Milliy qonunchilikda jamoat birlashmasi tushunchasiga aniq yuridik ta’rif berilgan. Jumladan, 1991-yil 15-fevralda qabul qilingan «O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi 223-XII-son Qonunning 1-moddasiga muvofiq, o‘z huquqlari, erkinliklarini hamda siyosat, iqtisodiyot, ijtimoiy rivojlanish, fan, madaniyat, ekologiya va hayotning boshqa sohalaridagi qonuniy manfaatlarini birgalikda ro‘yobga

chiqarish uchun birlashgan fuqarolarning xohish-irodalari erkin bildirilishi natijasida vujudga kelgan ixtiyoriy tuzilma jamoat birlashmasidir [2, 1-modda].

Konstitutsiyaviy huquq doktrinasida, xususan, professor O.T. Husanovning «Konstitutsiyaviy huquq» darsligida qayd etilishicha, jamoat birlashmalari davlat hokimiyati vakolatlariga ega bo‘lmagan, ammo jamiyat hayotini boshqarishda fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligini ta’minlovchi mustaqil institutlar tizimini tashkil etadi [10, 172–174-betlar].

Fuqarolarning birlashish huquqi umume’tirof etilgan xalqaro huquq normalari bilan ham mustahkamlangan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan «Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi»ning 20-moddasida har bir inson tinch yig‘ilishlar va uyushmalar tuzish erkinligi huquqiga ega ekani, hech kim biror-bir uyushmaga kirishga majbur qilinishi mumkin emasligi belgilangan [8, 20-modda].

Shuningdek, 1966-yil 16-dekabrdagi «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt»ning 22-moddasida har bir shaxs boshqalar bilan birlashish, jumladan, o‘z manfaatlarini himoya qilish uchun kasaba uyushmalari tuzish va ularga a’zo bo‘lish huquqiga ega ekani qat’iy ko‘rsatib o‘tilgan [9, 22-modda]. Ushbu xalqaro majburiyatlar O‘zbekiston Respublikasi milliy konstitutsiyaviy qonunchiligiga to‘liq implementatsiya qilingan.

3. Yangi tahrirdagi konstitutsiyada jamoat birlashmalarining maqomi

2023-yil 30-aprelda o‘tkazilgan umumxalq referendumida qabul qilingan yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyati institutlariga bag‘ishlangan alohida XIII bob («Fuqarolik jamiyati institutlari») kiritildi. Bosh qomusning quyidagi moddalari jamoat birlashmalarining huquqiy maqomini bevosita tartibga soladi [1, 39, 69–75-moddalar]:

- **39-modda:** O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari kasaba uyushmalariga, siyosiy partiyalarga va boshqa jamoat birlashmalariga uyushish, ommaviy harakatlarda ishtirok etish huquqiga egadirlar. Hech kimni biror-bir jamoat birlashmasiga kirishga majburlash, shuningdek, undan chiqishga to‘sqinlik qilish mumkin emas [1, 39-modda].

• **69-modda:** Fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan, jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etadi. Ularning faoliyati qonunga muvofiq amalga oshiriladi [1, 69-modda].

• **70-modda:** O‘zbekiston Respublikasida kasaba uyushmalari, siyosiy partiyalar, olimlarning jamiyatlari, xotin-qizlar tashkilotlari, faxriylar, yoshlar va nogironligi bo‘lgan shaxslar tashkilotlari, ijodiy uyushmalar, ommaviy harakatlar hamda fuqarolarning boshqa birlashmalari jamoat birlashmalari sifatida e’tirof etiladi. Jamoat birlashmalarini tarqatib yuborish, ularning faoliyatini taqiqlab yoki cheklab qo‘yish faqat sud qarori asosidagina amalga oshiriladi [1, 70-modda].

• **71-modda:** Konstitutsiyaviy tuzumni zo‘rlik bilan o‘zgartirishni maqsad qilib qo‘yuvchi, O‘zbekistonning suvereniteti, hududiy yaxlitligi va xavfsizligiga, fuqarolarning konstitutsiyaviy huquq va erkinliklariga qarshi chiquvchi, urushni, ijtimoiy, milliy, irqiy hamda diniy adovatni targ‘ib qiluvchi, xalqning sog‘lig‘i va ma’naviyatiga tajovuz qiluvchi jamoat birlashmalarini tuzish va ularning faoliyati taqiqlanadi. Harbiylashtirilgan birlashmalar, milliy va diniy ruhdagi siyosiy partiyalar tuzish ham taqiqlanadi [1, 71-modda].

• **72-modda:** Davlat jamoat birlashmalarining huquqlari va qonuniy manfaatlariga rioya etilishini ta’minlaydi, ularga ijtimoiy hayotda ishtirok etish uchun teng huquqiy imkoniyatlar yaratib beradi. Davlat organlari va mansabdor shaxslarning jamoat birlashmalari faoliyatiga aralashishiga, shuningdek, jamoat birlashmalarining davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga aralashishiga yo‘l qo‘yilmaydi [1, 72-modda].

• **73–75-moddalar:** Kasaba uyushmalarining xodimlar ijtimoiy-iqtisodiy huquqlarini himoya qilishdagi vakolatlari (73-modda), siyosiy partiyalarning fuqarolar siyosiy irodasini ifodalash va saylovlar orqali davlat hokimiyatini shakllantirishdagi roli (74-modda) hamda diniy tashkilotlarning davlatdan ajratilganligi va qonun oldida tengligi (75-modda) kafolatlangan [1, 73–75-moddalar].

4. Jamoat birlashmalarining turlari, tuzish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartibi

O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligida jamoat birlashmalari tashkiliy-huquqiy shakliga ko‘ra nodavlat notijorat tashkilotlarining (NNT) muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. 1999-yil 14-apreldagi «Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida»gi 763-I-son Qonunning 10-moddasiga binoan, jamoat birlashmasi umumiy manfaatlarni qanoatlantirish uchun qonunda belgilangan tartibda birlashgan fuqarolarning ixtiyoriy birlashmasi sifatida e’tirof etiladi [3, 10-modda].

«O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi Qonunning 5-moddasiga ko‘ra, hududiy faoliyat doirasiga qarab O‘zbekistonda xalqaro, respublika, viloyatlararo, viloyat, tuman, shahar, shaharcha va qishloq jamoat birlashmalari tuzilishi va faoliyat ko‘rsatishi mumkin [2, 5-modda].

Jamoat birlashmalarining asosiy turlarini tashkil etish, a’zolik shartlari va davlat ro‘yxatidan o‘tkazishning protsessual talablari quyidagi qiyosiy jadvalda keltirilgan:

Mezonlar	**Umumiy jamoat birlashmalari**	**Siyosiy partiyalar**	**Kasaba uyushmalari**
Maxsus qonun	«Jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi Qonun (15.02.1991, № 223-XII) [2]	«Siyosiy partiyalar to‘g‘risida»gi Qonun (26.12.1996, № 337-I) [4]	«Kasaba uyushmalari to‘g‘risida»gi Qonun (06.12.2019, № O‘RQ-588) [5]
Tashabbuskorlar soni	Kamida 10 nafar fuqaro tashabbusi bilan tuziladi (8-modda) [2, 8-modda]	Kamida 8 ta hududiy subyektda yashovchi kamida 20 000 nafar fuqaro imzosi bilan tuziladi (6-modda) [4, 6-modda]	Korxona, muassasa yoki tarmoqda kamida 5 nafar xodim tashabbusi bilan tuziladi (7-modda) [5, 7-modda]
A’zolik yoshi	18 yoshga to‘lgan fuqarolar; yoshlar tashkilotlariga — 14 yoshdan, bolalar tashkilotlariga — 10 yoshdan (7-modda) [2, 7-modda]	Faqat 18 yoshga to‘lgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarolari (4-modda) [4, 4-modda]	Mehnat faoliyati bilan shug‘ullanuvchi yoki ta’lim olayotgan shaxslar (6-modda) [5, 6-modda]
Ro‘yxatga oluvchi organ	Respublika va xalqaro miqyosdagilar — Adliya vazirligi; mahalliylar — hududiy adliya organlari (11-modda) [2, 11-modda]	Faqat O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi (8-modda) [4, 8-modda]	O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi va uning hududiy organlari (15-modda) [5, 15-modda]
Ariza topshiris	Ustav qabul qilingan kundan 1 oy ichida	Ustav qabul qilingan kundan 1 oy ichida	Ta’sis hujjatlari qabul qilingan

Mezonlar	Umumiy jamoat birlashmalari	Siyosiy partiyalar	Kasaba uyushmalari
h va ko‘rib chiqish muddati	ariza beriladi; adliya organi 2 oy ichida ko‘rib chiqadi (11-modda) [2, 11-modda]	ariza beriladi; Adliya vazirligi 1 oy ichida ko‘rib chiqadi (8-modda) [4, 8-modda]	kundan 1 oy ichida ariza beriladi; 1 oy ichida ko‘rib chiqiladi (15-modda) [5, 15-modda]

Qonunning 12-moddasiga muvofiq, jamoat birlashmasining ustavi qonunga zid bo‘lsa yoki ilgari xuddi shu nomdagi jamoat birlashmasi ro‘yxatga olingan bo‘lsa, uni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish rad etilishi mumkin. Davlat ro‘yxatidan o‘tkazish rad etilgan taqdirda, jamoat birlashmasining rahbar organi bu qaror ustidan sudga shikoyat qilish huquqiga ega [2, 12-modda].

5. Zamonaviy islohotlar, statistik tahlil va xulosa

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning institutsional tizimi tubdan takomillashtirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 4-martdagi PF-6181-son Farmoni bilan tasdiqlangan «2021–2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi» doirasida NNTlarni davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun undiriladigan davlat boji stavkalari sezilarli darajada kamaytirildi [6].

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 26-avgustdagi «Fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PF-124-son Farmoni asosida Oliy Majlis huzuridagi Fuqarolik jamiyati institutlarini qo‘llab-quvvatlash jamoat fondi hamda uning hududiy bo‘linmalari faoliyati yo‘lga qo‘yilib, davlat grantlari va ijtimoiy buyurtmalarni ajratish jarayonlari to‘liq raqamlashtirildi [7].

Adliya vazirligining rasmiy reyestr ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda ro‘yxatdan o‘tgan nodavlat notijorat tashkilotlari (shu jumladan, jamoat birlashmalari va ularning hududiy bo‘linmalari) soni 9 200 dan ortiq yuridik shaxsni (hududiy bo‘linmalar bilan birga 20 000 dan ziyodni) tashkil etib, ularning aksariyatini aynan jamoat birlashmalari tashkil qiladi. 2018-yil 12-apreldagi «Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida»gi O‘RQ-474-son Qonun esa jamoat birlashmalariga davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik monitoringi va jamoatchilik ekspertizasini o‘tkazish vakolatini berdi.

Xulosa. O‘tkazilgan konstitutsiyaviy-huquqiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida jamoat birlashmalarining huquqiy maqomi alohida bob darajasida mustahkamlanishi fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda yangi bosqichni boshlab berdi. Jamoat birlashmalarini faqat sud qarori bilan tugatish kafolati, davlat organlarining ular ishiga aralashmaslik tamoyili hamda raqamlashtirilgan grant mexanizmlari mamlakatda demokratik islohotlarning barqarorligini ta’minlovchi asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Yangi tahriri, 2023-yil 30-aprel). – Toshkent: «O‘zbekiston», 2023. – 39, 69–75-moddalar. (Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: lex.uz/docs/-6445145).

2. «O‘zbekiston Respublikasida jamoat birlashmalari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 15.02.1991-yildagi 223-XII-son. – 1, 5, 7, 8, 11, 12-moddalar. (lex.uz/docs/-111825).

3. «Nodavlat notijorat tashkilotlari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 14.04.1999- yildagi 763-I-son. – 10-modda. (lex.uz/docs/-11360).

4. «Siyosiy partiyalar to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 26.12.1996-yildagi 337-I-son. – 4, 6, 8-moddalar. (lex.uz/docs/-54191).

5. «Kasaba uyushmalari to‘g‘risida»gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 06.12.2019-yildagi O‘RQ-588-son. – 6, 7, 15-moddalar. (lex.uz/docs/-4631281).

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «2021–2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2021-yil 4-martdagi PF-6181-son Farmoni. (lex.uz/docs/-5319756).

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Fuqarolik jamiyati institutlarini davlat tomonidan qo‘llab- quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2024-yil 26-avgustdagi PF-124-son Farmoni. (lex.uz/docs/-7082756).

8. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining «Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi», 1948-yil 10-dekabr. – 20-modda.

9. Birlashgan Millatlar Tashkilotining «Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt»i, 1966-yil 16-dekabr. – 22-modda.

10. Husanov O.T. Konstitutsiyaviy huquq: darslik. – To‘ldirilgan va qayta ishlangan ikkinchi nashr. – Toshkent: «Yuridik adabiyotlar publish», 2020. – 172–174-betlar.